

ZIGARDIBERIA BASERRIA EUSKAL ITURRI

Lan onen elburua garbia da; euskal kulturaren aldetik baserri berexi baten eredu aipagarria azaldu ta emaitzaren xeetasunak agertu.

Zigardiberea baserria Bera'n (Naparroa'n) dago Suspela'ko auzoan, Zigardi baserriaren azpiko aldean. Etxe sendoa da; abere ugari, zelai onak, landa ederrak, baso galantak, ura naikoa bertan.

Sendia guztiz argia ezagutu dut. Aita zenak, Klementek ikastetako, Donosti'ko "Escuela de Artes y Oficios" delakoan egin zituen, zurgintza ain zuzen, baita saritua ere izan zen. Onen semea apezka, Juan Errandonea (1917-1966), ekialdeko izkuntzetan jakintsua goimaillakoa, "Complutense" Ikastetxe Nagusian irakasle bezala artu zuten.

Maria Dolores Errandonea, emengo ipui ta jolasen esalea, buru guztiz argia du. Euskara aberatsa dauka, gaiak ugari. 1920'garren urtean jaio zen eta etxera ezkondu Zigardi'ko semearekin. Bost seme-alaba ditu; seme bat irakasle Iruña'ko ikastolan eta alabagiarreba andereño Ondarrabi'n.

Maria Dolores, gazterik ezagutu nuen eta emen agertzen diren ipuiak eta jolasak, ordukoak dire. Gaur, amatxi dela, etxean dauzkan billobei erakusten dizkie. Nik aztu nituen, berak argitasun osoarekin dakizki. Ementxen agertzen ditut, esan zizkidan bezala.

Euskara du egokia. Esandako ta jasotako berriak, aurren ipui bilduma bezala agertuko ditut. Etxe bateko erri elertia edo literatura nolakoa zen erakutxiko digute. Orregatik esaten genuen Zigardiberea zela "euskal ipuien iturri berexia", eta Maria Dolores "esale egokia".

AURREN JOLAS TA IPUIEN BILDUMA

Entzun bezala idatzi ditut; Bera'ko euskara estitsua agertuko da, argi ta garbi.

PATXIKO TA ANTON

Zalantzako izkuntza ikusten dugu emen; lasaitzeko yosteta. Ipuiak zalantza eragiten du. bideak asieratik ixten zaizkigu, gero azkenean irikitzeko. Itxaropen sakona nabaritzen da. Maria Dolores'ek auxe esaten zidan: "Zu mutiko txar bat ziñan, eskaletan denak jarri ta zutik kontatzen zenizkigun". Ni ipui ortaz ez naiz oroitzen. Maria Dolores'ek orrela esaten du ipuia:

"Patxiko ta Anton, bi anai ziren: bat zintzoa, bestea teteluskua ta gabatik goizera, zintzoa (Patxiko) il zen eta urrengo egunean Anton (teteluskua) asi zen sua pixten eta egurrrak falta zituen. Yoan zen aizkora eske ta etzion arrautu. Pensatu zuen (Anton'ek) gordia izanen zela ta pensatu zuen, auzoko gizon zar ura lenbiziko ilko zela eta gizon xar arek galdetuko ziola anaiari (Patxiku'ri): "Zu ni biño lenago ilko zera ta etzara ilko, baña iltzen ba zera, etzara paraisora yoanen, baiñan joaten ba zera, ez duzu nere anaia ikusiko, biño ikusten ba duzu, ez du yakinen nun utzi zuen aizkora txikia, baña –porsikado–. galdetu ezaiozu ta anaiak, zerura yoan zenak (Patxiko'k) oiu egin zion: "Or bi agaien tartean, ote erdixka batean, ortxen dagola".

(AGAIA, makil aundia da, iratze metak egiteko).

KUKURRUKO

Ipui soila dugu; kristau mezuzko izkuntza agertzen zaigu:

"Zer diozu? Buruan min.
Zer egin? Axeriak?
Nun da axeria? Errota azpian.
Zer ari da? Arto ta ogi pixarra biltzen.
Zertako? Olluari emateko.
Ollua zertarako? Arroltza egiteko ta arroltza zertarako? apezari emateko.
Ta apeza zertarako? Meza emateko.
Meza zertarako? Zu ta ni, mundu guzia salbatzeko".

ASTO ZARRA MUKIZU

Izkuntz lotsagabea, gordiña ta beldurgarria; ipuia, ume mukizuarena da:

"Astoa ta otsoa elkar arrapatu zuten.
Otsoak erran zion: "AGUR, AGUR ASTOKO
TA ONGI ETORRI OTSOKO
GAURKO NERE AFARI
IRE BURU TA BIARRI".

Astoak: “EZ, EZ OTSOKO
AN GOITIAN ARTALDE
ARTZAIK EZ DITEK BATERE
BALDIN JOATEN BA ZIÑAKE
ZIKIRU PARE ZENDUKE”.

Otsoak: “OÑAN DIAT ARANTZE
EZIN FRINKATU BEZELAXE”.

Astoak: “AN BETTIAN ERMITA
MEZA ENTZUN BEAR DIT ETA”.
(Astoan yoan zen eta ostiko batekin atia itxi).

Otsoak: “ASTO ZARRA MUKIZU
SOBERA MALIZI DAKI
BERRIA ERREKALBIAN
ARRAUTZEN BA ZAITUT...
MEZA ENTZUTEKO LANIK
IZANEN EZ DUZU”.

KIA KIA

Lo artzeko ipuia:

“KIA KIA MENDIRAT
OLLUA OLLATEGIRAT
ANDRE EDERRA TOLOSARAT
IDI EDERRA EROSTERA”.

TRULE JOXEPE

Sabel aundiaren ipuia; ezin ase ta nola egon jan gabe da buruausterik makurrena.

“TRULE JOXEPE
ARI ZEN ASTOARI URA EMATEN
ZAUDE, ZAUDE JOXEPE
NIRE ORRAT NOA
GIZONA DUT AUNDIXKO
ARTU YALE TIKIXKO
GOIZIAN ESKAS DITU
ZAZPI GOSARITAKO
ZORTZIGARRENA KOLKOKO
GOSETZEN DENIAN JATEKO”.

ZIRRIZTI MIRRIZTI

Baztertu ta aukeratzeko jolasa. Sorgin edo azti izkuntzaren aztarnak. Itz gogorak daude. Aukera zailla. Ezkutatzen ikasteko bidea ematen zaigu:

“ZIRRIZTI MIRRIZTI GRENA PLAU
OLIO ZOPA
URRUN PLERUN KLIK
GAZTAÑA GORA BERA
TXIKITUN TXAKITUN FUERA”.

(Ori, –A KUKOS– kontatu ta fuera bota nai duzuna. –A KUKOS– itz ori erdaratik dator. Kuku txoria bezala, kuku aritzera dijoztela, beti gordetzen delako).

IZARREN EUSKAL YAKINTZA

Arrigarria baino egia, nolakoa den AMATXI baserritar baten yakintza; izarlarria dugu. Euskaraz ematen ditu berri aunitz izarrei buruz.

Illunabarrian eta arratsian, etxeko ateak ixterakoan, zeruko edertasuna ikusita, arrituta gelditzen da. Izarren izen aunitz euskaraz ezagutzen ditu, lengo arbaso zarrak erraten zituzten bezala. Orrekin, yakintza berexi berexia dauka.

Banaka begiratzen eta izendatzen ditu euskal izenekin. Maiz, den denak ikusten gelditzen da eta izarrerri buruz berri aberatsak ematen ditu:

“ARGIZARRA.– Goizeko izarra da, Sara’ko errealdian, agitz ederra”.

“IRUERREGEK.– Lerro lerroan dire. Erregetako, Labiga gañian daude. Urria aldian, Sarro gañian (Malkorra). Neguan urruntzen dijoa. Gero gordetzen da”.

“OLLOKOLKAK XITUAKIN.– Bortz xito izaten dire, multzo mulzoan, Errege aintzinean”.

“IPAR ALDEKO IZARRA.– Toki berean dago beti, Sarro gainean. Arrantzaliak gidatzen ditu. Txiki xamarra da”.

“MARTE.– Armas zar gorria da, itsusia”.

“JUPITER.– Polita iduritzen zaigu, inguruko illargiarekin”.

“SATURNO.– Polita; illargi erdi bat izaten du”.

“SANTIGO’KO BIDEA.– Lerro guzia, Meaka aldetik, Sarro ta Larun tartean izaten da, zerrenda agitz aundia, izarrez betea”.

Izarren jokabideak ongi ezagutzen ditu: “Aizegoekin, orma egiten dunean, izarrak ikaragarritzko dirdaiak izaten dituzte”.

Illargiaren onbidea, baita ere aitortzen du: “Azitako, illargiaren gorapenak eta berapenak izaten dire-Batzuek, berapenari begiratzen diote, belarrak idortzeko, aziak ereiteko zerria iltzeko, baita illea yendeari mozteko”.

Illargiaren ipuia, berak erraten duna, guztiz polita da:

“Amak bidali zuen mutikoa otatxa eske ta otatxa zama egin ondotik

asi zen oiuka: “Argizak illargia” (bis). Azkenean, “kaka dela illargia”, erran zuen. Orduan, illargiak artu ta eraman zuen beregana. Orduzkeroztikan antxen dago bere otatx zamarekin”. (OTATXA = Ote landareari sua ematen zaio ta egur utsa gelditzen da, ona ogia egiteko, baita labea berotzeko).

Izarren zaletasuna ez da “AMATXIREN” doaia bakarrik. Maiz erraten du: “Aitari atsegin zitzaizkion izarrak”.

Amatxiren bortz seme-alabak ongi xamar ezagutzen dute, daukan izarren zaletasun andia ta orain dela zortzi urte, bere urtebetetzerako, egitazko teleskopio eder bat opa zioten. Amatxiren zorionak ez zeukan neurririk. Bere teleskopioarekin illargira begira ikusi genula, amatxik ala zion: “Zeiñen ongi ikusten den mutiko koxkorra otatxa zamakin”.

Nork erran bear zigun, baserriko amona izarlaria ikusiko genula. Benetan ba ditugu gizon emakume arrigarriak gure errian eta gure baserrietan. Amatxi au bezala, -goatzerakoan etxeko ateak ixten ditu ta aspergabe, balkoitik teleskopioarekin begira gelditzen da, eta izarrekin euskaraz izketan.

ATSESKIA: AOZKO IPUI BERRIAK

Lan onen asiera, nolakoa den esan bear dugu. Nere aurtzaroa, Ugainborda baserrian igaro nuen, Bera’ko suspela delako auzoan eta gaztetxo nintzalarik oraindik, andik alde egin nuen.

Azkeneko ogei urteak erbestean izanik, geientsuenak Amerik’etan, andik itzulita, adiskide zarrak Bera’n ikusi nituen. Beste askoren artean, Zigardibere’ko Maria Dolores eta esan zidan: “Zutaz aunitz oroitzen gera, ta erraten ditugu zure ipui politak”.

Ze ote ziren “nere ipui politak” jakin nai nuen. Beste egun batean, lasai elkarrekin egotekotan gelditu giñan. Etorri zen egun ori ta antxen agertu ziren banaka, orain dela berrogeitamar urte esaten genituen ipui zarrak, baita neri buruz sortutako berriak.

Garrantzi aundiko ipuiak, zarrak dire. Orregatik denen aurretik eman ditugu danozkero. Bainan “nere ipui berriak” ezin ditugu galtzen utzi. Nola gaiotzen den aozko literatura agertzen digute, ain zuzen. Gaiñera, “Nere ipuiak” entzunda, neri buruz aozko literatura bat sortu zela, oartu nintzen. Egitan, ortxen zegoen ipuien bilduma egiña ta aoz esaten zutena. Ori, ala sortzeko, errestasuna euki bear ipuiak esateko, baiño, danez gain, begia ta dasta ipuiaren mamia zuzenean ikusteko. Nunbait ni izaki mutil bizi bizi ori, baita gaia egokia-rekin, nere adiñeko ateraldi jatorrekin. Maria Dolores’ek berriz gogotik ikusten ditu gaiak, baita buruan jasotzen eta batez ere esaten jakin. Berez da esale egokia. Orrela jaio da, neri buruz, erri literatura, aozko elertia ain zuzen.

Ipui oiek berriak dire, berrogeitamar urte dituzte ta oraindik gaur arte iraun dute. Ortxen dabilta, aoz ao.

Ipuitxo antzekoen zerrenda motza da:

KALAKARROTEA

Aurren jolasa da: pote bat paratu ta makilakin urrundik bota bear.
Joxe Mari, asmo berriak sortzen, aurrelari da. Zortzi urte ditu ta Pero'n, Argentina'ko agintarien izena aipatzen du jolas orretan.
Gizon aundien bearra agertzen du:

“TIRA MAKILA TA PERON'EN ONDOAN JARRIKO NAIZ”.

KEN ZAKURRA EMENDIK

Joxe Mari'k daukan beldurra ezkutatzeko gogoia salatzen du ateraldi onek.
Maria Dolores'ek orrela esaten du ipuia:

“Yoanteneborda'ko Mirentxu ta Joxe Mari erritik etxera zetozen. Joxe Mari'k Zigardi'ko txakurra “Pinto” ikusita beldurtu zen. Txakurran zaunkakin, etxeko alaba Hilari agertu zen eta Joxe Mari'k erran zion: “KEN ZAKURRA EMENDIK, MIRENTXU IZITZEN DA TA NIK EZIN DET KORRITU”.

Joxe Mari'k sei urte zituen.

EZ DUZU FUNTXIKAN

Joxemari'n nortasun bizia azaltzen du onek.

“Joanajoxepa mandatoak ezin ekarriz eldu zen. Joxemari'k topo egi-ten du ta erraten dio: “KEN ORTIK, EZ DUZU FUNTXIKAN MANDATOAK ERAMATEKO”. Kendu zizkion eta bizkarrean eraman”.

MARIA, MARIA EZ DAKIZU

Joxemari'k den dena esan nai du ta ezin.
(Sei urteko mutikoa da).

“Joxemari'k Zigardibere'ko Maria ikusten du ta erraten dio: “MARIA, MARIA, EZ DAKIZU ZE PASATZEN DEN? -AITA ESPIRITU SANTUA IL DA”. “AITA SANTUA IZANGO ZEN?”, dio Maria'k.

BA' ZUZI?

Joxemari aurrari egiten zioten agur xamurra auxe da:

“BA ZUZI JOXEMARI? ETORRI IGANDEAN YOSTETARA”.

AMAYA

Lan onetan garbi ikusten dugu nolako aozko literatura daukagun gurre baserrietan; zarra ta berria, dena bildu bearra. Gaur agertzen duguna berexia da ta Maria Dolores Errandonea, Zigardibere'ko etxeoandreaki zor diogu. Erriaren aozko literaturaren indarra ta garrantzia eskuratzen digu. Orrelako aberastasuna ezin dugu galtzen utzi. Jaso bearra dago.

ERASKIÑA

Zerbait geiago esan bearra dugu: Julio Caro Baroja'k erriko lurgintza giroa agertuz, Bera delako erriari Naparroa'n, liburu bat, erderaz, eskeñi zion. Ara, emen, xeetasunak:

Izena – “LA VIDA RURAL EN VERA DE BIDASOA (NAVARRA)”.

Argitaratzailea – “Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Madrid 1944”.

Bi oar egin bearrak ditugu. Bat; Bera'ko baserrien izenak ez ditu ematen. Erriko etheen izenak bai, Lesaka'ko baserrien izenak baita ere.

Bi; nere lan onetan, euskaraz aipatzen ditudan berriak ez dakarcki bere liburu ortan, bat ezik “ZIRRISTI, MIRRISTI” (135 or.) delakoa. Gure idazki onetan beste aldaketa baten laburpena eman dugu.

Gaiñera, liburu ori irakurriaz, beste gauza bategaz oartu gera: euskal kultura euskaraz egin bear dela. Euskal gaiak artuaz eta erderaz idazten ditugula, euskara gutxiezten dugu. Euskaraz idatzi ezkeru, gure izkuntza gora daramagu.

LATXAGA